

ORD- OG SPRÅKKOMMENTARER

Dag Gundersen og Narve Fulsås

HYPPIG FOREKOMMENDE ORD

Hyppig forekommende ord, uttrykksmåter og rangtitler som ikke blir forklart under det enkelte brev, kommenteres her i alfabetisk rekkefølge.

- * aflægge tak/taksigelse *avlegge*: la noe komme til uttrykk eller til syne (om ytelse); yte, prestere; «om tegn paa høflighed ell. ærefrygt: bringe; fremføre[;] (nu sj.) om tak, lykønskning olgn.» (ODS *aflægge* 5; 5.1)
- * afvigte partisipp av *afvige*, jf. *afvegen*, *afveget*. Brukt om tid betyr det 'sist forløpne, siste' (NRO *avvikte*). Molbech (1859) bemerker at formen *afvigte* neppe er brukelig.
- * agt hensikt, plan, tanke
- * allarm støy, oppstyr (NRO *alarm* 2)
- * anbefaler mig tar avskjed, jf. ty. *sich empfehlen* (NRO *anbefale* 2); her slutningsformel på brev, jf. ODS, som henfører det til handelskorrespondanse (ODS *anbefale* 3.1)
- * andragende ansøknings, bønnskrift (NRO)
- * attaché medhjelper, knyttet til et embete, en forretning eller en spesiell sendelse; anvendes særlig om begynnere i den diplomatiske tjeneste, som uten lønn attacheres et gesandtskap (jf. kommentar til brev til T. Lindstrand 3. januar 1881) for å lære forretningsgangen å kjenne (*Salmonsens*)
- * attrå ha sterk lyst til å eie eller oppnå; hige etter, trakte etter; ønske (sterkt) (NRO)
- * autorisere/autorisation *autorisasjon*: godkjennelse; det å autorisere, dvs. godkjenne til bruk (NRO)
- * benefice teaterforestilling der inntekten ikke går til teateret, men til en eller flere av de ansatte eller til et veldedig formål (NRO *benefise*)
- * betimelig i god tid, tidsnok (NRO)
- * billet lite brev, seddel; av fr.
- * billig/ubillig *ubillig*: uberettiget, urimelig (NRO)
- * billig/ubillig som (etter et subjektivt skjønn) stemmer med rett og rimelighet; berettiget, velbegrunnet (NRO 1); *ubillig*: uberettiget, urimelig (NRO)
- * billige/billigelse bifalle, godkjenne / bifall, godkjennelse (jf. NRO)
- * Dem begge / Dem alle Objektsformene av personlig pronomen i 2. person flertall var *eder* eller *jer*. Den tilsvarende subjektsformen var *I*. Dette var nøytrale former. *I* var på denne tiden avleggs som talemålsform, om vel ikke «forlængst forsvundet af Dansk-norsk talesprog» (Falk & Torp 1900, 116). Som en nyere form, både subjekts- og objektsform, var *dere* markert som en muntlig folkemålsform (Aars, Hofgaard & Moe 1898, 118). Den var derfor ikke brukbar i Ibsens tilfelle. Når han heller ikke ønsket å skrive det nøytrale *eder* eller *jer*, men ville ha en markert høflig objektsform, måtte det bli *Dem*, svarende til subjektsformen *De*, begge egentlig 3. persons former brukt i 2. person, opprinnelig etter tysk mønster (*Sie*). «I konservativt bokmål kan denne formen [*Dem*] forekomme sporadisk også i tiltale til flere personer: *Vil De være så snille å sette Dem på Deres plasser* » (Faarlund, Lie & Vannebo 1997, 330).
- * dennes brukt ved dato, f.eks. «den 22. dennes», dvs. denne måneds 22. dag, fra lat. *hujus mensis* (NRO *denne* 1 b)
- * derhos dessuten, i tillegg
- * deslige lignende, slik (NRO *desslike*); den slags
- * desuagtet likevel
- * erfare få vite, få beskjed om (NRO)
- * erholde få i hende, få til eie, motta (Molbech 1859, som viser til Müller: «hvor <der er Spørgsmaal om at faae noget, enten mere vigtigt og varigt, eller som længere er blevet søgt, bruges erholde»)
- * erkendtlig som føler seg forpliktet til å vise takknemlighet (litt.) (NRO *erkjentlig*)
- * erlægge utrede, yte, betale hva man er pliktig til (Molbech 1859)

- * f:m forkortelse for «forrige måned». Etter tysk mønster er kolon her brukt som forkortelsestegn i stedet for punktum.
- * foranstalte få i stand, besørge (NRO)
- * forbindtlig(st) *forbindtlig*: «høflig, tjenstagtig, som gjerne gjør sig Folk forbundne ved Artighed. (dagl. tale og nyt Ord.)» (Molbech 1859). Til tross for at Molbech angir det som et nytt ord, var «Forbindtligst» en alminnelig høflig avslutning på brev av mer formell karakter.
- * forbunden takknemlig; eg. som skylder takknemlighet, som står i takknemlighetsgjeld til noen (NRO *forbinde* 4)
- * forinden for, innen; konj. (litt.) (NRO *forinnen* C)
- * formentlig antagelig
- * fornødent/fornødne nødvendig(e); eg. 'av nød', av ty. *vonnÖten*
- * forstrække hjelpe med, forsyne med (nødvendige penger, nødvendig kapital) (NRO *forstrekke* 1)
- * forsømmelig som forsømmer sitt arbeid, sine plikter; etterlatende; slurvete (mest litt.) (NRO)
- * fremkomst det å komme til målet (NRO 1)
- * fru brukt høytidelig eller arkaiserende foran tittel som henspiller på mannens stilling (NRO *frue* 2)
- * faa ... fra halsen bli ferdig med; jf. *skaffe seg noe (noen) fra halsen*: gjøre seg fri for, gjøre seg ferdig med noe (noen) som er til besvær eller ubehag (NRO *hals* 1 b). *Hals* er her brukt som pars pro toto for hele kroppen.
- * gavtyv/gavtyvstreger *gavtyv*: opprinnelig en bedrager, senere avsvekket i retning skøyer, spilloppmaker. Ibsen bruker *gavtyv* nærmest i den opprinnelige betydning og *gavtyvstreger* i en mye sterkere betydning enn 'skøyerstreker' (jf. ODS). Jf. ty. *Gaudieb* 'mestertyv'.
- * genstand emne; noe (ting, person, sak e.l.) som oppmerksomhet, tanker, følelser, en virksomhet eller en handling er rettet mot (NRO *gjenstand* 1)
- * gentagende enda en gang; brukt som et adv. med betydningen 'gang etter gang; ofte, stadig' (NRO *gjenta*)
- * gå/går på rejser reise(r); dra(r) ut på reise (med vogn, skip, jernbane o.l.) (ODS *gaa* A 1.2); av eng. *go* 'reise (av sted)'; et tidlig engelsk lånnord i norsk, brukt bl.a. om å reise med jernbanen i dens første tid (NRO I *gå* B# 2)
- * helsning hilsen (NRO); her en svesisme (av *hälsning*). Ibsen bruker stadig «helsning(er)» i brev til svenske adressater.
- * hersteds her (NRO)
- * hilsning alminnelig hilsning, stor hilsning (militært); hilsen (NRO 1 og 2); ODS viser både til svensk *hälsning* og norsk *helsing*, *hilsning* og skriver at det nå er lite brukt i riksspråket
- * hus / huslige krets folk som bor i, hører til i en bygning, en leilighet; husstand, familie (NRO *hus* 4 a)
- * hvorhos samtidig som; brukt relativt (nesten bare foreldet eller adm.) med betydningen 'i tillegg til, sammen med hvilket' eller 'og foruten dette, og dessuten' (NRO)
- * højvelbåren/højvelbårenhed «i titulatur, nu spec. for personer i anden rangklasse» (ODS *højvelbaaren*); brukt om høyadelige personer (hist.) (NRO *høivelbåren*)
- * indrette innrede (NRO *innrette* 2)
- * indtræffe ankomme, komme frem (Molbech 1859 1)
- * ingenlunde ikke på noen måte, slett ikke (NRO)
- * intendant forvalter av (særlig større) offentlig eller privat eiendom; bestyrer, leder av et museum e.l.; person som har tilsyn med og regnskapsmessig ledelse av en institusjon (NRO 1), her oftest et teater
- * kapel orkesteravdelingen ved teateret
- * kommission tillitsverv, ærend, oppdrag, f.eks. fullmakt til å kjøpe eller selge noe på vegne av en annen (NRO *kommisjon* 1); jf. *kommissionær*
- * kommissionær person som er betrodd et verv eller har fått fullmakt til å gjøre noe på andres vegne, særlig å kjøpe eller selge noe som mellommann for en annen (NRO *kommisjonær* 1)
- * legation en fremmed stats diplomatiske representasjon i dens helhet på en annen stats område, med en sendemann (minister) i spissen; også bygning, kontor(er) for slik representasjon (NRO *legasjon* 1 og 2). Ordet har samme betydning som gesandtskap (*Salmonsens* Legation).
- * literatør person som er vel bevandret i skjønnlitteratur; litterær skjønnånd, litterat (NRO *litteratør* 1)
- * m:/m. mamma
- * navnlig især, særlig

- * nytårskort brevkort sendt for å ønske godt nytt år
- * nødes/nødsages til tvinges til (NRO *nø* 1 a; *nødsage*)
- * opsætte/opsat/opsættelser utsette/utsatt/utsettelse; *opsette*: la stå hen, vente med (noe som skal gjøres) (NRO 6)
- * overtøj yttertøy (NRO *overtøi* 1)
- * parti del av opera eller skuespill som det er en enkelt kunstners sak å utføre; rolle; stemme (NRO 1 c)
- * pengesendelse/pengesending/pengeforsending/pengeforsendelse Ibsen veksler mellom *pengesendelse* (F. Hegel 12. november 1880, 16. oktober 1883, 19. desember 1886), *pengesending* (F. Hegel 16. desember 1877, 21. februar 1883), *pengeforsending* (J.H. Thoresen 1. mai 1872, jf. også *forsending* i brev til J.H. Thoresen 4. oktober 1873) og *pengeforsendelse* (F. Hegel 15. september 1872, 18. november 1886). ODS (*forsending* 2) anser både *pengeforsending* og *forsending* som lite brukelig, men regner -ing-formen som faglig.
- * remisse oversendt pengebeløp, sjekk, veksel; utbetaling (NRO I)
- * rigtig/rigtigt/rigtigen som måtesadverb: «især som betegnelse for, at noget udføres paa hensigtsmæssig, regelret maade, indtræffer, sker punktlig, er nøjagtigt, som det skal være» (ODS *rigtig* B 7). Ofte brukt om brev- og postforsendelser: «rigtig/rigtigen har modtaget». Adverbendelsen -en (egentlig en dativ flertall) er ifølge Falk og Torp (1900, 112) overtatt i dansk fra to nedertyske (lavtyske) suffikser, -*liken* (*letteligen*), mens -en kom inn i adjektiver på -ig. Løkke (1855, § 109, anm. 1) antar derimot at -en er føyd til -lig- i adjektiver og til og med i adverb som med -lig fra før er avledet av adjektiver (*høiligen*, *storligen*), og til adjektiver på -ig (*flittigen*, *modigen*).
- * sikkerlig sikkert (litt., mest foreldet) (NRO)
- * skyldighed «Forpligtelse, Forbindtlighed» (Molbech 1859)
- * stedse alltid (NRO *stetse* 1)
- * stå i begreb med *stå*, *være i begreb med*: skulle til å, være i ferd med (litt.) (NRO *begreb* 1)
- * tantièmer/tantiémer (av fr.) andeler av et foretaks nettooverskudd som særlig tilfaller høyere funksjonærer, medlemmer av styret o.l. (SNL *tantieme*)
- * tarv interesse, beste, vel (NRO 1 a b); behov (NRO 1 a a)
- * tidning forekom både i dansk og norsk om avis eller tidsskrift, men hos Ibsen er det oftest brukt i brev til svenske adressater og må i de fleste tilfeller regnes som en svesisme
- * træffe (om brev) jf. f.eks. brev til J. Lie 22. juni 1882: «Måske træffer dette brev Dig ikke» i betydningen 'kanskje får du ikke brevet'; «især om brev, meddelelse» (ODS *træffe* 5)
- * tør i de fleste tilfeller: våger (NRO I *tore* A 1 a). Der det er tale om andre betydninger eller betydningsnyanser, er ordet lemmatisert og kommentert.
- * uagtet skjønt, enda (NRO *uaktet* 2)
- * udmærket højagtelse / med udmærket højagtelse / højagtelsesfuld Som høflige avslutningsformler nevner NRO «med megen aktelse», «med høiaktelse», «høiaktelsesfullt» (NRO *aktelse*, *høiaktelse*). Ibsens varianter betegner en selvkomponert form for formell høflighet.
- * under Når preposisjonen *under* er brukt som i «under herr Larsens adresse», vil det si å sende et brev til noen under en annens adresse således at denne besørger brevet til den som skal ha det (NRO *adresse* 1). Preposisjonen er også brukt for å betegne at noe omfattes av eller tilhører noe, «især som udtr. for et indordningsforhold, tilhørighed til en klasse, kategori, samling olgn.» (ODS *under* 9), som i eksemplet «under 3. Oktober modtagne» (jf. også NRO *under* A I 1 f).
- * undertiden av og til, nå og da, stundom (NRO 1)

ANDRE SPRÅKKOMMENTARER

AKSENT SAMT DOBLING AV VOKALER OG KONSONANTER

Dobbeltskrivningen av lang vokal ble fjernet i norsk ved rettskrivningsreformen i 1862, og Ibsen forlot praksisen etter det nordiske rettskrivningsmøtets anbefaling i 1869 (jf. Løkke 1870, 13–18). I brev til F. Hegel 25. november 1865 skrev Ibsen at med bortfallet av dobbelte vokaler til å betegne stavelsenes lengde, ble det nødvendig å doble konsonantene for å betegne stavelsenes korthet, for eksempel «forsikkre» (i brev til F. Hegel 12. juni 1887). Rettskrivningsmøtet pekte på muligheten for

å bruke aksenttegn over vokalen der det var nødvendig for tydelighetens skyld, men særlig til samtidig trykkmarkering, som i *én vís mand*. Det er en del eksempler på at Ibsen tyr til aksent i slike tilfeller i dramaene, men i brev til A. Larsen 8. november 1888 takker Ibsen ham for å ha fjernet aksenten i *se, ser* osv.: «Den er ganske overflødig.» Han hadde også rettet *Heelt anderledes* i førsteutgaven av *Catilina* (HIS 1, 68) til *Hel anderledes* i annenutgaven (HIS 1, 188), selv om det var å gå tilbake til en mer alderdommelig form. Det kan knapt skyldes noe annet enn at han ville unngå homografparet *helt* (substantiv) og *helt* (adverb), men ikke ved å bruke aksenttegn i adverbet. På denne bakgrunnen er det påfallende at Ibsen skriver «henséender» i brev til G. Fredrikson 15. november 1888 og «henséende» og «udséende» til H. Schrøder 18. desember 1888, der det er liten fare for å oppfatte *-ee-* som én lang *e*. I flere brev i november–desember 1888 skriver han dessuten «Jeg véd». I brev til A. Lindberg 29. november 1889 forekommer «halvdél», der aksenten er unødvendig siden vokalen ikke kan oppfattes som annet enn lang. Og til K. Bergbom 4. desember 1889 bruker han «forméntlig», som er formelt riktig, men det er neppe grunn til å tenke seg en uttale med kort vokal hos noen som kjente ordet. Ibsens motvilje mot aksent som lengdetegn synes derfor å ha avtatt, og han tok den etter hvert hyppigere i bruk.

FREMMEDORD PÅ -ERE (VERB)

Fremmedord på *-ere* hadde på Ibsens tid vanligvis *-erede* i preteritum og *-eret* i perfektum partisipp, mens *-erte* i preteritum forekom i dansk (ODS, f.eks. *illustrere, prioritere, spekulere*), om enn mindre vanlig, og var gått av bruk på ODS' tid. At *-erte* dermed kan være eldre enn *-erede* i slike verb, kan skyldes at mange av dem kom inn i dansk fra tysk og tok med seg tysk preteritumsbøyning over i dansk. Ibsens bruk av preteritumsformen er lettest å følge i brevene. Frem til 1887 finner vi *-erte* i brev til G. Brandes 20. april 1874 («gik og spekulerte»), til F. Hegel 30. desember 1874 («prioriterte jernbaneobligationer»), til Sigurd Ibsen 3. september 1880 («adresserte brev»), til F. Hegel 20. desember 1881 («illustrerte udgave»), til Susanna Ibsen 4. juli 1884 («det isolerte værelse»), til F. Hegel 25. februar 1886 («modellerte») og til J. Lie 27. januar 1887 («lokaliserte»). Som adjektiv (av form perfektum partisipp) opptrer det i *Hedda Gabler*: «det samme illustrerte blad» (Ibsen 1890, 124).

INVERTERT ORDSTILLING

Flere steder bruker Ibsen *invertert ordstilling*: «og skal jeg da», «og skal den da blive», «og var jeg så heldig», «skrive Dem til» og «forventes beløbet tilsendt mig snarest muligt». Inversjon (dvs. omvendt rekkefølge) av subjekt og verbal i hovedsetninger blir ofte knyttet til norrøn sagastil, der inversjon er meget vanlig når en setning knyttes til den forrige ved konjunksjonen *ok*, tilsvarende *og* i disse eksemplene. Inversjon er også velkjent i gammeldansk og eldre nydansk, bl.a. hos Holberg. Falk og Torp (1900, 288) skriver: «Nu anvendes den, udenfor efterligninger af sagastilen, kun i handelssproget, her ved efterligning af tysk (og baade efter <og> og <men>).» De anser inversjon som «en direkte følge af sætningernes kopulation og et middel til at binde dem sammen».

KOLON

Etter tysk mønster bruker Ibsen kolon som forkortelsestegn i stedet for punktum en rekke steder: «pag:» (pagina), «Kærl: Kom:» (*Kærlighedens Komedie*). Kolon ble ikke brukt på denne måten i offisielt dansk eller norsk. Det ble imidlertid brukt i svensk, men da inne i ord, foran siste bokstav (Maj:t, c:a).

ORDENSTALL

Ved skriving av ordenstall legger Ibsen samtidens inverterte uttaleform til grunn: «25de» (femogtyvende), «41de» (enogførtiende). I siste del av 1870-årene går han delvis over til å bruke

punktum: «26.», enkelte steder også en slags mellomting, f.eks. «2^{d.} piano» i brev til M. Grønvold 10. oktober 1878.

SAMMENSKRIVING

En rekke steder finner vi fremmedartede sammenskrivninger. Hverken « **ivinter** » eller « **isommer** » er anført hos Molbech 1859, ODS eller NRO; « **andengang** » forekommer substantivisk også hos Wergeland, men ikke i regelrett dansk eller norsk rettskrivning; « **påfode** » ble og blir likeledes både i dansk og norsk skrevet adskilt. Ibsens avvik viser at det var umulig å trekke en nøyaktig grense mellom to- eller flerordsuttrykk som skulle skrives adskilt, og andre uttrykk som skulle skrives samlet, og det er det fremdeles.

RANGTITLER

I Danmark omfattet hver rangklasse et større eller mindre antall rangnumre (*Salmonsens* rang).

- * etatsråd tittel som gir rang i tredje rangklasse av de ni som danske rangspersoner var inndelt i (*Salmonsens* etatsraad, etat)
- * etatsrådinde hustru til en mann med tittelen *etatsråd*
- * excellence tittel for ministre; gir i Danmark rang i første rangklasse av de ni som danske rangspersoner var inndelt i (*Salmonsens* rang)
- * friherrinde samme som baronesse (*Salmonsens* friherre)
- * geheimeråd tittel på den danske kongens nærmeste rådgiver; rangtittel av første klasse (NRO)
- * hofmarskalk leder for administrasjonen ved et hoff; utformer også reglementene for offisielle høytideligheter ved hoffet, utsteder kunngjøringer og påser at etikette overholdes (*Salmonsens* hof)
- * Hofrath/hofråd Hofråd ble fra slutten av middelalderen i Tyskland betegnelsen for de sentrale regjeringskollegier som var innrettet ved hoffene, og som understøttet kongens og fyrstenes myndighetsutøvelse. Etter hvert ble hofråd også betegnelse for kollegiets medlemmer og gikk derfra over til å brukes som ren tittel (*Salmonsens* hofraad).
- * justitsråd tittel som gir rang i femte rangklasse, nr. tre av de ni klasser som danske rangspersoner var inndelt i (eller hvis vedkommende er betegnet som «virkelig j.», i fjerde klasse, nr. tre) (*Salmonsens* justitsraad)
- * kammerherre (forkortet: *kmh.*) tittel som kunne deles ut av en fyrstelig person som en ren hederstittel; gir i Danmark rang i andre rangklasse, nr. fem av de ni klasser som danske rangspersoner var inndelt i (*Salmonsens*). Brukt om en embetsmann i hofftjeneste (f.eks. i Sverige kabinetskammerherre) betegner tittelen en «herre som ved et hoff går en fyrstelig person til hånd og som til tegn på sin verdighet bærer en forgyldt innsydd nøkkel på høire frakkeskjøt» (NRO).
- * kammerråd tittel som gir rang i syvende rangklasse, nr. to av de ni klasser som danske rangspersoner var inndelt i (eller, hvis vedkommende er betegnet som «virkelig k.», i sjetten klasse nr. to) (*Salmonsens*)
- * kanselliråd/cancelliråd tittel som gir rang i sjetten rangklasse av de ni klasser som danske rangspersoner var inndelt i, som nr. en eller nr. syv, avhengig av om vedkommende er betegnet som «virkelig k.» eller ikke (*Salmonsens* kanselliraad)
- * konferentsråd tittel som gir rang i andre rangklasse av de ni som danske rangspersoner var inndelt i (*Salmonsens*)

Rangtitler forekommer sjeldnere i brevene fra 1890-årene enn i de tidligere brevene: *kammerherre* (8 ganger), *friherrinde* (3 ganger), *excellence* (2 ganger), *etatsråd*, *hofmarskalk* og *Hofrath* (1 gang hver).